

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 13, Nummer 1 / Tisjri 5760 - Oktober 1999

OPLAGE 325 EXEMPLAREN - ABONNEMENT □ 12,- - POSTGIRO 259272 - BANKREKENING 95.24.27.737

De Nabije is onze eerbied waard¹

door Peter van 't Riet

De discussie over de wijze waarop de Godsnaam wordt weergegeven in de Nieuwe Bijbelvertaling waaraan de bijbelgenootschappen momenteel werken, heeft al menige pen in beweging gebracht. Terecht, want de zaak is de moeite waard om heftig over te strijden. Het hete hangijzer is de sexe-bepaaldheid tegenover de sexe-neutraalheid van de Godsnaam en van de weergave ervan in de vertaling. Hoewel ik ongetwijfeld veel belangrijke bijdragen aan dit omvangrijke debat heb gemist, is voor mij een van de interessantste artikelen dat van dr. Meindert Dijkstra, Oud-Testamenticus te Utrecht, in het Centraal Weekblad van 19 maart j.l. onder de titel *Wat zit er in een (Gods)naam?* Hij houdt daar een genuanceerd betoog over de keuze van de begeleidingscommissie van het vertaalproject om de Godsnaam met 'HEER' te vertalen. Diverse taalkundige en historische kanten van deze vertaling worden door hem in dat artikel belicht. Enkele daarvan wil ik kort aanstippen.

Het bekendste argument voor 'HEER' is natuurlijk de aansluiting bij en eerbied voor de joodse en kerkelijke traditie. In het jodendom geeft men de Godsnaam in het Hebreeuws vaak weer met 'Adonai', wat 'Heer' of 'mijn Heer' betekent. Ook de Septuaginta (de Grieks-joodse vertaling van het Oude Testament uit de derde eeuw voor het begin van de christelijke jaartelling) geeft de Godsnaam weer met het Griekse woord 'Kurios', dat 'Heer' betekent. Datzelfde geldt voor het Nieuwe Testament. In die lijn hebben ooit de Statenvertalers voor 'HEER' gekozen. Dijkstra wijst in het genoemde

artikel verder op de overgang van soort- en eigennamen in het taalgebruik met als gevolg dat eigennamen hun oorspronkelijke betekenis gedeeltelijk of geheel verliezen. Dat is ook met 'HEER' het geval. Bovendien staat de betekenis van een woord in een tekst niet los van de verdere tekst. Daarom is het niet nodig om 'HEER' zonder meer als mannelijk, patriarchaal of vrouw-onvriendelijk op te vatten.

Vermannelijking of ontsexualisering?

Er is echter een korte passage in het artikel van Dijkstra waarbij ik enkele kanttekenin-

¹Dit artikel werd eerder gepubliceerd in Centraal Weekblad van 14 mei 1999.

gen zou willen plaatsen. Dat is de alinea waarin hij aangeeft dat de patriarchale context waarin het Israëlitische monotheïsme is ontstaan, niet geleid heeft tot een sex-neutraal Godsbeeld, maar eerder tot vermanelijking van Israëls godsdienst. Hij noemt dit de ‘schaduwzijde’ van het Israëlitische monotheïsme, die doorwerkt in jodendom, christendom en islam. Het is echter de vraag of met deze opvatting het godsbesef van de Hebreeuwse Bijbel recht wordt gedaan. De ontwikkeling van het monotheïsme in het oude Israël wordt mijns inziens gekenmerkt door minstens drie ontwikkelingslijnen.

Ten eerste treedt in de opvatting over het goddelijke een verschuiving op van het natuurlijke aspect naar het ethische aspect. In de plaats van de goden die natuurkrachten zijn, komt de God die wetgever is voor het menselijk gedrag. In de tweede plaats schrompelt het “pantheon der goden” in, en maken huis-, regio- en stamgoden plaats voor een nationale en zelfs een universele God. In de derde plaats wordt de wereld van het goddelijke ontvrouwelijkt, of beter gezegd: ontsensualiseerd. Sexualiteit en vruchtbaarheid worden aan de wereld van het goddelijke, en dus ook aan de openbare ritus, onttrokken. Ze worden tot “gewone” levensverrichtingen die thuishoren in de huiselijke sfeer en die gedragsmatig net zo benaderd moeten worden als eten, drinken, werken, feestvieren, slavernij etc.

Deze ontsensualisering van de (openbare) godsdienst ging in Israël bovendien gepaard met versterking van de sociale positie van de vrouw in de privésfeer. Voor zo ver God vrouwelijke trekken hield of kreeg, betrof het niet zo zeer de rol van echtgenote of geliefde, maar vooral die van moeder. Ook het mannelijke karakter van God is in de Bijbel niet geslachtelijk in de zin van sexueel, dit in tegenstelling tot de aard van de mannelijke goden bij de omringende volken. Bovendien kwam in de godsdienst van Israël een steeds sterker accent te liggen op de Tora (de bruid van Israël) en de Wijsheid (Zeg tot de Wijsheid: Jij bent mijn zuster; Spreuken 7:4). Beide worden vrouwelijk opgevat. Men zou

enigszins gechargeerd kunnen zeggen: het mannelijke werd weggeprojecteerd in de transcendente godheid, het vrouwelijke werd teruggeprojecteerd in de immanente gedragscodes van de Tora en de Wijsheid. In het jodendom is het vooral de man wiens agressie en bestialiteit door de studie van de Tora in toom gehouden moet worden.

Intimiteit en afstand

In dit licht moet men mijns inziens de twee belangrijkste aanduidingen zien waarmee God in de Hebreeuwse Bijbel wordt aangeduid. Het woord ‘Elohiem’, meestal vertaald met ‘God’, duidt volgens de rabbijnse interpretatie vooral op Gods functie als Schepper en Rechter van de wereld. Het is een soortnaam die afstand in zich bergt. De vierletterige Naam daarentegen (waar de discussie nu over gaat) duidt volgens de rabbijnse interpretatie Gods nabijheid aan en Zijn betrokkenheid bij de mensen en de schepping. Men heeft zich in het oude Israël echter terdege gerealiseerd dat juist deze Godsnaam gemakkelijk misbruikt kan worden als mensen hun relatie met God al te intiem gaan beleven. Dan lopen zij het risico hun eigen individuele belangen en geloofsopvattingen met Hem te vereenzelvigen, met alle negatieve gevolgen van dien. Niet voor niets luidt het derde gebod dat de Naam niet ‘om niet’ of ‘valselijk’ gebruikt mag worden (Exodus 20:7). Het is deze waarschuwing tegen een al te intieme en eigengereide omgang met God, die het jodendom er toe heeft gebracht bij het lezen van de Bijbelteksten de vierletterige Naam van de Nabije uit te spreken met het gepaste respect voor de “Heer op afstand”. Zo leest men ‘Adonai’, waar men in de tekst de Naam ziet staan, en men weet daarbij steeds: *de Nabije is onze eerbied waard*.

Pleidooi voor ‘de EEUWIGE’

Met bovenstaande heb ik willen laten zien dat de aanduiding ‘HEER’ voor de vierletterige Naam niet essentialistisch moet worden opgevat, alsof daarmee Gods wezen wordt uitgedrukt. Eerder gaat het om een functione-

le uitdrukking, waarmee de gelovige het nodige respect en de vereiste afstand tot uitdrukking brengt. Mijn probleem in de onderhavige discussie is nu, dat ik niet (zoals Dijkstra) hecht aan het woord 'HEER', maar wel aan een term waarmee een al te grote intimiteit ten opzichte van God wordt vermeden. Daarom wil ik ervoor pleiten aan te sluiten bij de Nederlands-joodse vertaaltraditie waarin sinds de vorige eeuw de vierletterige Naam meestal wordt weergegeven met 'de Eeuwige'. Wat mij betreft maken we daarvan 'de EEUWIGE' in kleine kapitalen, zodat we steeds weten wanneer het wel en niet om de Naam van de Nabije gaat.

Behalve dat deze keuze aansluit bij het gebruik in het Nederlandse jodendom, heeft zij nog een aantal andere voordelen. De term EEUWIGE roept geen geslachtelijke associaties op. Zij drukt de gepaste eerbied uit tegenover de Nabije. Verder laat zij zich gemakkelijk vertalen in combinaties met 'Elohiem' (de EEUWIGE God) en met 'Adonai' ('mijn Heer, de EEUWIGE' en 'de EEUWIGE, mijn Heer'). En tot slot is ieder bij het lezen en voorlezen vrij het woord EEUWIGE te vervangen door een term die zij of hij passender vindt bij haar of zijn geloofsbeleving.

HET ALEF-BEET, EEN "GOOCHEM" ALFABET (16)*

door Dick Broeren

De Ajin

De 16^e letter van het Hebreeuwse alfabet, de Ajin, heeft nog het meeste weg van de letter y in het Engelse woord *day*. Het woord Ajin (עֵינַי), betekent 'oog', en het is dan ook deze betekenis en in het verlengde daarvan het 'zien', die in de traditie het meest benadrukt wordt. De getalswaarde van de Ajin is 70, een getal en een waarde die in Tenach én het Nieuwe Testament zeer veel voorkomen. Het is een getal dat totaliteit en compleetheid uitdrukt.

De Ajin is dan ook de letter van het waarnemen, van het zien. In de midrasjverzameling op het boek Exodus, de Mechilta, wordt gezegd: 'het horen kan niet vergeleken worden met het zien'¹, het zien onthult de mens meer dan de overige vier zintuigen bij elkaar. En - gaat deze midrasj verder - de 248 delen van het lichaam worden door het oog geregeerd.

Dat inzicht tot een beter verstaan leidt, wordt prachtig geïllustreerd door een midrasj op Psalm 81:6, een versregel die begint én eindigt met een Ajin. Het vers luidt in de vertaling van Albert Koster: *Een getuigenis dat hij plaatste in Jozef, toen hij (Jozef) uitging tegen het land Egypte. Ik hoorde een taal die ik niet kende!*

In deze psalm wordt traditioneel het einde herdacht van de Egyptische ballingschap, waarbij deze twee Ajins zouden verwijzen naar het vermogen van Jozef 70 talen, dus alle werelddalen te beheersen². Een talenwonder!

Het verband tussen inzicht, begrijpen en het beheersen van talen spreekt natuurlijk ook een rol in het zogenaamde pinksterwonder³.

In Psalm 80:14 komt een 'zwevende' Ajin voor. Deze Ajin is de middelste letter van het Boek van de Psalmen. Misschien is dit óók een verwijzing naar het belang van de psalmen, die immers zo langzamerhand wel vertaald zullen zijn in alle (70?) werelddalen. Misschien is dit wel een hint om de psalmen niet alleen te lezen,

te zeggen, te bidden en te zingen, maar vooral ook om te proberen ze te 'doorzien'.

Nog zo'n verwijzing naar de verbinding tussen horen en zien vinden we in Deuteronomium 6:4, waar Israël opgeroepen wordt met het Sjema: '*Hoor Israël, de Eeuwige is onze God, de Eeuwige is Één*'. De laatste letter van het woord 'sjema', de Ajin, staat hier groot geschreven om, onder andere, aan te geven dat je niet alleen moet horen/luisteren, maar ook moet proberen te zien, tot inzicht te komen.

Het beeld van het oog, de Ajin, staat voor spiritueel bewustzijn. In het 'tuinverhaal' in Genesis 3, rond de boom van de kennis van goed en kwaad, wordt duidelijk het verband gelegd tussen zien en bewust worden.

Vlak bij elkaar vinden we hier de woorden zien, ogen, en gewaar worden. Eva zegt hier (ze noemt de boom overigens niet bij naam): 'maar van de vrucht van de boom midden in de hof heeft God gezegd: eten jullie van hem niet en raakt hem niet aan,- anders zult ge sterven!'⁴ Kende Eva de naam van die boom niet? Had Adam haar die naam niet verteld? Citeert Eva Adam verkeerd door zelfs het aanraken van die boom dood-gevaarlijk te maken? Of had Adam Eva 'dom' gehouden? Je vraagt je af wat er gebeurd zou zijn als God rechtstreeks met Eva had gesproken! Maar het is een feit dat Adam en Eva door het zien met hun ogen tot een bepaald inzicht komen; er staat: '*Toen werden hun beider ogen geopend en werden zij gewaar dat zij naakt waren*' (Gen.3:7). Je zou kunnen zeggen dat ze er zich bewust van worden sterfelijke mensen te zijn.

In het traditionele Tora-schrift kunnen in de Ajin twee letters gelezen worden. Links de Zajin (ז) en rechts een lang uitgerekte Jod (י), resp. de zevende en tiende letter van het Hebreeuwse alfabet. Zo gelezen krijgt de Ajin de getalswaarde van het woord 'tov' (טוב)⁵: 17. Nu is de getalswaarde van de vier-letter-Naam van God in de 'kleine' telling⁶ óók 17. En u voelt het al aankomen: de Ajin wordt hiermee een letter die een verwijzing naar God in zich draagt, evenals het woord 'tov'. Want in Psalm 4:7 wordt de vraag gesteld: '*Wie zal ons het goede doen zien?*'⁷. Deze vraag kan dan ook gelezen worden als een vraag naar God, als een vraag naar de Goede. Je zou dit vers dan kunnen vertalen met: 'Wie zal ons God doen zien?'

Hetzelfde speelt in Psalm 145:9. In deze alfabetische psalm begint het negende vers met de negende letter van het Hebreeuwse alfabet, de Teet, in het woord 'tov'. De tekst van dit vers luidt: '*Goed is de Eeuwige voor allen*' wat dan ook gelezen zou kunnen worden als: 'De Eeuwige is God voor allen'.

Overigens moeten,- denk ik -, de verschillende leeswijzen van een bepaalde letter niet absoluut genomen worden. Want je zou met betrekking tot de traditionele schrijfwijze van de Ajin in de Tora-rol ook kunnen zeggen dat de Ajin bestaat uit de letters Zajin en Wav of uit de Zajin en de sluit-Noen, wat dan de getalswaarden 13 (7+6) en 57 (7+50) zou opleveren. Uiteraard weten de rabbijnen dit ook en geven aan deze getalswaarden ook bijzondere invullingen.

Ik denk dat het hier gaat om de didactische waarde van deze 'heilige' rekenkunde en dat de rabbijnen dit gebruikten en nog steeds gebruiken om bepaalde inzichten makkelijker over te brengen en te doen beklijven. Als ik nu bijvoorbeeld in de psalmen het woord 'goed' tegenkomt, controleer ik steeds of hier een verborgen verwijzing naar God zou kunnen worden bedoeld. Over 'inzien' gesproken!

Noten

* De vorige afleveringen verschenen in Judaica-Bulletin 8.1, 8.2, 8.4 t/m 11.1, 11.3, 12.1 en 12.3.

1. De Mechilta is een van de grootste en bekendste midrasj-verzamelingen en dateert uit de 13^e eeuw; hier gaat het om een midrasj op Exodus 19:9.
2. Jalkoet Sjimoni 831. Een eveneens 13^e eeuwse bloemlezing van midrasjiem, waarschijnlijk van de hand van R. Simeon van Frankfurt.
3. Handelingen 2 e.v.
4. Genesis 3:3 in de vertaling van Peter van Ousoren, *de Stem uit het Vuur*, De eerste vijf Bijbelboeken naar het Hebreeuws, Zoetermeer, 1993.
5. Teet = 9, + Wav = 6, + Beet = 2. Totaal 17.
6. De gebruikelijke getalswaarde is 26, nl: Jod(10) + Hee(5) + Wav(6) + Hee(5) = 26. Bij de 'kleine' telling worden de afzonderlijke cijfers opgeteld, dus 1+0+5+6+5=17. Beide "Godsnaamgetallen" spelen in de Vijf Boeken van Mozes een grote rol. Men leze het boek 'Vertellen met getallen' van C.J. Labuschagne, Zoetermeer, 1992, hoofdstuk 4.
7. Hebreeuws: *mi jir'eenie tov*.

DIEREN IN TENACH EN JOODSE TRADITIE 4

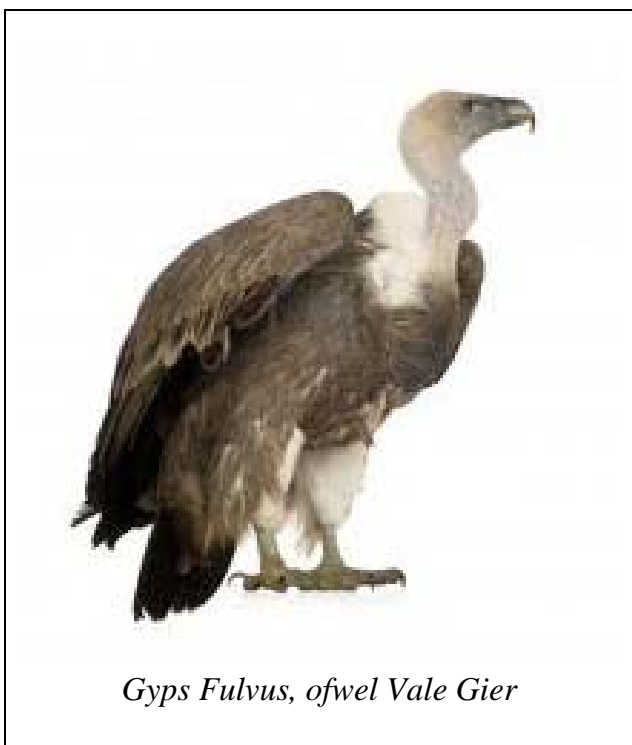
De adelaar

door Jan Veldhuijzen

In de bijbel worden vier soorten genoemd: *nesjer* (נֶשֶׁר), *oznijja* (עֲזוּיָה), *pèrès* (פֶּרֶס), en *racham* (רָחַם). Het zijn respectievelijk vale gier, monniksgier, lammergier en aasgier, maar in vertaling worden ze niet met deze benamingen aangeduid. Wel is zeker dat alle vier als verboden voedsel gelden (Lev. 11, 13 en 18; Deut. 14, 12).

Nesjer

De algemene naam waaronder de adelaar of arend bekend is in de bijbel is *nesjer*. Er is echter geen twijfel over mogelijk dat met *nesjer* de vale gier (*Gyps fulvus*) wordt bedoeld. Het is de grootste van Israëls vleesetende vogels. Hij aast niet op levende dieren, maar voedt zich aan kadavers (Job 39, 27 (30)). Hij heeft geen veren aan zijn nek; vandaar zijn aanduiding ‘kaalkop’ (Micha 1, 16). Het is een van de langstlevende vogels (zie Psalm 103, 5). We weten uit natuurstudie dat de adelaar meer dan honderd jaar kan worden. Het gierenpaar bouwt zijn nest op de pieken van hoge rotsen (Jer. 49, 16). Het jong ontwikkelt zich langzaam, en de ouders verzorgen het met toewijding en trainen het met vliegen (zie Deut. 32, 11).

Gyps Fulvus, ofwel Vale Gier

Terwijl de adelaar en andere vogels zich tevreden stellen met lage heuvels, zoekt alleen de gier de kolossale ravijnen van Arabië, Petraea en de bergpassen van Palestina. Om deze reden wordt de *nesjer* de koning van de lucht genoemd.

Een middeleeuwse moralist leert: “Het beeld van de arend leert ons de volgende les. Hetzelfde ogenblik dat de arend bezig is omhoog te zweven, kan hij zich ineens omlaag storten. Zo moeten ook geleerden handelen. In het bijzijn van hun leraren moeten ze zich niet zelfingenomen gedragen, maar nederig luisteren, zodat ze van hen leren” (Rabbi Josef ben Juda Ibn Aknin (1160-1237) in zijn commentaar op Misjna Avot). Het commentaar van Radak op Jesaja 40, 31, waarin hij Saadia Gaon aanhaalt, komt erop neer dat de *nesjer* elke tien jaar hoger stijgt en zijn veren laat vallen, die verbrand worden door de stralen van de zon. *Nesjer* is afgeleid van de stam *nasjar*, ‘laten vallen’, maar in de Piël kan het ‘scheuren’, ‘uitrukken’, ‘openrijten’ betekenen. Deze betekenissen geven de handelingen van de adelaar weer: zijn snavel is sterk en gehaakt, zijn klauwen zijn lang en scherp, hij vliegt erg hoog, en met zijn scherpe zicht heeft hij een duidelijk beeld van het landschap beneden, mist nooit een gelegenheid om snel naar beneden te schieten, zijn prooi te grijpen en open te rijten, “gelijk een *nesjer* naar het aas toevliegt” (Job 9, 26).

De adelaar is ook vermaard om zijn snelheid. “Onze vervolgers zijn sneller geweest dan de arenden des hemels” (Klaag-

liederen 4, 19). En de Misjna adviseert ons symbolisch om “zo snel als een adelaar de wil van je Vader Die in de hemel is te doen” (Avot 5, 23).

In de Tora wordt nog een andere karakteristiek van de adelaar onderstreept. De liefde van een adelaar voor zijn jong wordt in poëtische beeldspraak gebruikt om de liefde van God voor Israël uit te drukken. (Ex. 19, 4). In de woorden van Rasji, die de Mechilta aanhaalt: “Als een adelaar, die zijn jongen draagt op zijn vleugels, want alle overige vogels plaatsen hun jongen tussen hun poten, omdat zij vrezen voor een andere vogel, die boven hen vliegt; maar zulk een adelaar vreest niet [anders], dan voor de mens, dat deze [namelijk] misschien een pijl naar hem werpen zou, aangezien er geen vogel is, die boven hem vliegt; daarom plaatst hij hem [zijn jong] op zijn vleugels; hij zegt [namelijk]: beter, [dat] de pijl komt in mij, dan in mijn jong”. De volle betekenis van deze passage wordt duidelijk uit Rasji’s commentaar op Exodus 14, 19, waar we leren dat de engel van God en de wolkenzuil het kamp van Egypte scheidde van dat van Israël, waardoor God er voor zorgde dat Hij de pijlen van de Egyptenaren ontving. Deze zorg en mededogen van de adelaar voor zijn jong wordt ook bezongen in Mozes’ afscheidslied (Deut. 32, 11). Gods’ liefdevolle bezorgdheid en diepe gehechtheid met Israël wordt in Jalkoet (een 13de eeuwse midrasj antologie) gesymboliseerd door de adelaar, die niet plotseling het nest binnenkomt, maar die tussen de takken en bosjes met zijn vleugels fladdert en zo zijn jong zachtjes wakker maakt. Op een dergelijke wijze wordt het jong ook voorbereid op het vliegen. Het onderwerpt zich zonder mankeren gehoorzaam aan de oefening en discipline, die het uiteindelijk naar hoog verheven hoogten brengt en onafhankelijk maakt.

De aangeboren betrokkenheid van de adelaar is niet alleen voorbehouden aan zijn eigen jongen, zoals we leren uit een opmerkelijke verklaring in de Talmoed. De rabbijnen maken onderscheid tussen de adelaar en de wilde geit. De laatste is harteloos tegenover zijn jong. Tegen de tijd dat ze moet bevallen klimt ze naar de top van een berg, zodat het

jong naar beneden valt en gedood wordt. Maar God heeft de adelaar toegerust om het jong in zijn vleugels op te vangen en het voor haar neer te zetten, en als hij een seconde te vroeg of te laat is zou het zeker gedood worden (Baba Batra 16a-b).

Het boek Spreuken van Salomo beveelt ons aan geen rijkdom te begeren, “want het zal zich gewisselijk vleugelen maken gelijk een arend, die naar de hemel vliegt” (Spreuken 23, 5). De metafoor leert ons dat de arend steeds hoger en hoger stijgt totdat het bijna uit het zicht verdwenen is. Zo vergaat het onze rijkdom, het rad van fortuin dat plotseling kan keren, en we hebben dan al onze weelde verloren.

Eén voorbeeld is er van een verwijzing naar de vale gier: “verwijd uw kaalheid, als de arend” (Micha 1, 16; Statenvertaling). Het blijkt dat de gier door te ruïen zijn veren sneller verliest dan andere vogels, en als gevolg daarvan de schijn van kaalheid wordt gewekt.

Pèrès

De Statenvertaling vertaalt *pèrès* met ‘havik’, de NBG-vertaling met ‘lammergier’ en de Leidse vertaling met ‘zeearend’. De Talmoed merkt op dat de *pèrès*, evenals de *oznijja*, niet wordt gevonden in bewoonde streken (Choelin 62a).

Hij wordt geïdentificeerd met de lammergier (*Gypaetus barbatus*). Men vermoedt dat de naam *pèrès* is afgeleid van het feit dat hij de beenderen van het geraamte breekt (*pores*, פֶּרֶס) door de prooi vanuit grote hoogte te laten vallen, teneinde het merg te kunnen eten. Vandaar ook de Latijnse benaming *ossifrag* ‘beenbreker’. Hij is herkenbaar aan de harige baardfranje aan het eind van zijn snavel. Geografisch is hij wijd verspreid en wordt gevonden in Zuid-Europa, Afrika en Azië. In al deze streken is hij zeldzaam. Ook in Israël, in de bergen van de Negev, worden slechts eenzame paren gevonden.

Oznijja

De *oznijja* wordt in de Statenvertaling en in de NBG-vertaling vertaald met ‘zeearend’ en de

Leidse vertaling heeft ‘lammergier’. Het is een krachtige vogel, die in de Misjna met *oz* (□), dat ‘mchtig en sterk’ betekent, aangegeven. De rabbijnen berichten ons dat gerei versterkt met metaal vervaardigd wordt van zijn sterke vleugels (Kelim 17, 14).

Racham

De *racham* wordt door de Statenvertalers met ‘pelikaan’ vertaalt, in de NBG-vertaling en de Leidse vertaling met ‘aasgier’. De naam komt overeen met de Arabische benaming, waardoor het vrijwel zeker is dat we hier te doen hebben met de ‘aasgier’ (*Neophron percnopterus*). Het is de kleinste van Israëls gieren. Hij wordt gevonden in troepen in de buurt van vuilnishopen, waar hij zich voedt met kadavers en insecten. Als jong is hij bruin van kleur; later wordt hij wit. In de Talmoed wordt de *racham* gelijkgesteld met een vogel genaamd *sjera-krak*. Als deze op de grond zit en tjilpt, dan zou hij op deze manier een teken geven van de komst van de Messias, aldus de aggada in Choellin 63a. Kennelijk wordt hier verwezen naar een vogel van het geslacht *Merops*, die nooit op de grond is gezien.

Symboliek

In de oudheid was de adelaar de belangrijkste standaard van de Romeinse legioenen. Het woord *nesjer* symboliseert Rome. Zo leren we dat schriftgeleerden, die aangekomen zijn uit Rakkat (Tiberias), door een adelaar, dat wil zeggen door een Romein, worden gevangen (Sanhedrin 12a). Elders lezen we dat een eed werd gedaan “door een Romeinse adelaar” (Pesachiem 87b).

De adelaar vormt een attribuut van Zeus (Jupiter) en Christus; het imperiale embleem van Cesar en Napoleon. Vrijwel in de gehele wereld geldt de adelaar als symbool van de macht.

In de traditie van TeNaCH hebben we eerder met een symbool van doen dat de hoogste spirituele gesteldheid uitdrukt (engelen): “ook hadden die vier eens arends aangezicht. Ook waren hun aangezichten en hun vleugelen opwaarts verdeeld; elkeen had er twee samengevoegd aan de andere, en twee bedekten hun

lichamen. En zij gingen elkeen rechthout voor zijn aangezicht henen, waarhenen de geest was om te gaan, gingen zij ...” (Ezechiël 1, 10-12).

De gier symboliseert in de Egyptische kunst dikwijls het vermogen van hemelse moeders. Kadavers nemen ze tot zich en ze geven deze opnieuw leven. Op die manier wordt de cyclus van dood en leven als een voortdurende transformatie voorgesteld.

Zegswijzen

- Het is een schande voor een adelaar om te komen in zijn vergulde kooi (Z. Shneur).
- Gelijk een arend zijn nest opwekt, over zijn jongen zweeft, zijn vleugelen uitbreidt, ze neemt en ze draagt op zijn vlerken, de Heer alleen leidt hem ... (Deut. 32, 11).
- Mat je niet af om rijk te worden. Zie van je voornemen af. Je kijkt ernaar en het is niet meer. Want plotseling maakt het zich vleugels, en als een arend vliegt het ten hemel (Spreeken 23, 45).
- Er zijn vier in de wereld die verwaand kunnen zijn: de stier onder de huisdieren, de leeuw onder de wilde dieren, de adelaar onder de vogels, maar de mens is het meest verwaand van alle (bChagiga 13a).
- De koning der wilde dieren is de leeuw; de koning der huisdieren is de stier; de koning der vogels is de adelaar en de mens gaat die alle te boven. Maar de koning van allen en alles is God (bChagiga 12b).

Joodse humor

Moeder: “Moet je eens kijken hoe verschrikkelijke mijn Moos van me houdt. Hij schrijft me dat hij elke dag naar de psychiater gaat en dan een heel uur lang over mij praat!”

Uit: Salcia Landmann, ‘Zegt de ene jood tegen de andere...’, Den Haag, 1991, p. 69.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

NAJAAR 1999 - WINTER 2000

*Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Red. Judaica-Bulletin, Postbus 194, 8000 AD Zwolle.
De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle.*

<p>za 9-10 Sjabbat Bereesjiet (Gen. 1:1-6:8)
-----</p> <p>ma 11-10 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <p>wo 13-10 Korte cursus 1 - Leren voor het leven, 1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: mevr. A. Oostenrijk-Huisman</p> <p>za 16-10 Sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)
-----</p> <p>ma 18-10 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 3e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <p>di 19-10 Vrij Leerhuis 3 - Psalmen lezen met de rabbijnen (derde serie), 2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dhr. D. Broeren</p> <p>za 23-10 Sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-17:27)
-----</p> <p>ma 25-10 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 4e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <p>wo 27-10 Korte cursus 1 - Leren voor het leven, 2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: mevr. A. Oostenrijk-Huisman</p> <p>za 30-10 Sjabbat Wajeera (Gen. 18:1-22:24)
-----</p> <p>ma 1-11 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 3e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <p>wo 3-11 Vrij Leerhuis 2 - Zonder Tora leest niemand wel, 1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet</p> <p>za 6-11 Sjabbat Chajeei Sarah (Gen. 23:1-25:18)
-----</p> <p>ma 8-11 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 5e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <p>wo 10-11 Korte cursus 1 - Leren voor het leven,</p> | <p>3e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: mevr. A. Oostenrijk-Huisman</p> <p>za 13-11 Sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)
-----</p> <p>zo 14-11 * Tentoonstelling "Joodse leven in en om Zwolle". Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-17.00 uur. Toegang: f 2,50.</p> <p>ma 15-11 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 6e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <p>* Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Rabbijn mr.drs. R. Evers over "Bovennatuurlijke aspecten in Tora en traditie". Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Aanvang: 19.30 uur. Toegang: gratis.</p> <p>di 16-11 Vrij Leerhuis 3 - Psalmen lezen met de rabbijnen (derde serie), 3e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dhr. D. Broeren</p> <p>wo 17-11 Vrij Leerhuis 2 - Zonder Tora leest niemand wel, 2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet</p> <p>* Genootschap Nederland-Israël afdeling Hoogeveen. Drs. A. Ringer over "Synagogen in het land Israël uit de Talmoedische periode". Plaats: De Goede Herderkerk, Hoek Middenweg/Lomanlaan, Hoogeveen. Aanvang: 19.45 uur. Toegang niet leden: f 8,50.</p> <p>za 20-11 Sjabbat Wajeetsee (Gen. 28:10-32:3)
-----</p> <p>ma 22-11 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 4e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <p>wo 24-11 Korte cursus 1 - Leren voor het leven, 99e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: mevr. A. Oostenrijk-Huisman</p> <p>* Genootschap Nederland-Israël afdeling Kampen. Ds. Wiekeraat</p> |
|---|--|

over “Ons voedsel in bijbels licht”.
Plaats: Broederkerk. Aanvang: 19.30
uur.

za 27-11 Sjabbat Wajisjlach (Gen. 32:4-36:43)

ma 29-11 Bijbels-Hebreeuws 2
(gevorderdencursus), 7e bijeenkomst.
Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens

wo 1-12 Vrij Leerhuis 2 - Zonder Tora leest
niemand wel, 3e bijeenkomst. Tijd:
19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van
't Riet

za 4-12 Sjabbat Wajeesev (Gen. 37:1-40:23) -
Chanoekah /
Tempelvernieuwingsfeest (eerste dag)

ma 6-12 Bijbels-Hebreeuws 2
(gevorderdencursus), 8e bijeenkomst.
Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens

wo 8-12 Vrij Leerhuis 4 - Inleiding in het
Talmoed-tractaat Chagiga, 1e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: dr. S.P. van 't Riet

za 11-12 Sjabbat Miqueets (Gen. 41:1-44:17) -
Chanoekah /
Tempelvernieuwingsfeest (achtste
dag)

zo 12-12 * **Tentoonstelling “Joodse leven in
en om Zwolle”**. Plaats: synagoge,
Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd:
13.30-17.00 uur. Toegang: f 2,50.

ma 13-12 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus),
5e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: drs. J.L.C. Boertjens

di 14-12 Vrij Leerhuis 3 - Psalmen lezen met
de rabbijnen (derde serie), 4e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: dhr. D. Broeren

wo 15-12 Vrij Leerhuis 2 - Zonder Tora leest
niemand wel, 4e bijeenkomst. Tijd:
19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van
't Riet

za 18-12 Sjabbat Wajigasj (Gen. 44:18-47:27)

zo 19-12 Vastendag van 10 Tevet

ma 20-12 Bijbels-Hebreeuws 2
(gevorderdencursus), 9e bijeenkomst.
Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens

za 25-12 Sjabbat Wajeachie (Gen. 47:28-50:26)

za 1-1 Sjabbat Sjemet (Ex. 1:1-6:1)

zo 2-1 * **Tentoonstelling “Joodse leven in
en om Zwolle”**. Plaats: synagoge,
Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd:
13.30-17.00 uur. Toegang: f 2,50.

di 4-1 Vrij Leerhuis 3 - Psalmen lezen met de
rabbijnen (derde serie), 5e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: dhr. D. Broeren

wo 5-1 Vrij Leerhuis 4 - Inleiding in het
Talmoed-tractaat Chagiga, 2e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: dr. S.P. van 't Riet

za 8-1 Sjabbat Wa'eera (Ex. 6:2-9:35)

ma 10-1 Bijbels-Hebreeuws 2
(gevorderdencursus), 10e bijeenkomst.
Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens

di 11-1 Korte cursus 4 - Joodse wijken en
architectuur, 1e bijeenkomst. Tijd:
19.30-21.30 uur. Docent: mevr. dr. R.
le Fèvre-Feld. Deze avond wordt
samen georganiseerd met het
**Genootschap Nederland-Israël
afdeling Zwolle**. Het onderwerp van
de avond is: “Vier joodse wijken in
Europa: Amsterdam, Praag, Venetië
en Wenen”. *We wijzen erop dat het
Genootschap om 19.00 uur eerst haar
jaarvergadering houdt. De lezing
begint om 19.30 uur.* Plaats: synagoge,
Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.

wo 12-1 Vrij Leerhuis 2 - Zonder Tora leest
niemand wel, 5e bijeenkomst. Tijd:
19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van
't Riet

za 15-1 Sjabbat Bo (Ex. 10:1-13:16)

ma 17-1 Bijbels-Hebreeuws 2
(gevorderdencursus), 11e bijeenkomst.
Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens

wo 19-1 Vrij Leerhuis 4 - Inleiding in het
Talmoed-tractaat Chagiga, 3e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: dr. S.P. van 't Riet

do 20-1 * **Genootschap Nederland-Israël
afdeling Hoogeveen**. Dr. P.J.
Gabriner over “Het concept van de
held in de Griekse cultuur en in de
joodse en christelijke cultuur”. Plaats:
De Goede Herderkerk, Hoek

- Middenweg/Lomanlaan, Hoogeveen.
Aanvang: 19.45 uur. Toegang niet
leden: f 8,50.
- za 22-1 Sjabbat Besjalach (Ex. 13:17-17:16) -
Toe Bisjvat / Nieuwjaar der Bomen

- ma 24-1 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus),
6e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- di 25-1 Vrij Leerhuis 3 - Psalmen lezen met
de rabbijnen (derde serie), 98e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: dhr. D. Broeren
- wo 26-1 Vrij Leerhuis 2 - Zonder Tora leest
niemand wel, 6e bijeenkomst. Tijd:
19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van
't Riet
- do 27-1 Korte cursus 4 - Joodse wijken en
architectuur, 2e bijeenkomst. Tijd:
19.30-21.30 uur. Docent: dr.ir. D.E.
Boas-Vedder. Onderwerp: "De
stedebouwkundige aspecten van de
oude stad Jeruzalem in verleden,
heden en toekomst".
- za 29-1 Sjabbat Jitro (Ex. 18:1-20:23)

- ma 31-1 Bijbels-Hebreeuws 2
(gevoerdencursus), 12e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- di 1-2 Vrij Leerhuis 3 - Psalmen lezen met
de rabbijnen (derde serie), 99e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: dhr. D. Broeren
- wo 2-2 Vrij Leerhuis 4 - Inleiding in het
Talmoed-tractaat Chagiga, 4e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: dr. S.P. van 't Riet
- za 5-2 Sjabbat Misjpatiem (Ex. 21:1-24:18)

Vooruitblik

- zo 6-2 Tentoonstelling "Joodse leven in en
om Zwolle". Plaats: synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-
17.00 uur. Toegang: f 2,50.
- wo 16-2 Genootschap Nederland-Israël
afdeling Zwolle. Drs. K. Reerds over
"Achtergronden bij het Poeriem-
verhaal". Plaats: synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Aanvang:
19.30 uur. Toegang: gratis.
- wo 23-2 Genootschap Nederland-Israël
afdeling Kampen. Drs. J. Van

Gelderen over "Onderzoek naar de
geschiedenis van joden in Nederland".
Plaats: Broederkerk. Aanvang: 19.30
uur.

- zo 5-3 Tentoonstelling "Joodse leven in en
om Zwolle". Plaats: synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-
17.00 uur. Toegang: f 2,50.
- do 16-3 Genootschap Nederland-Israël
afdeling Hoogeveen. Ds. J. Bakker
over "De overleving van 250 joden op
de begraafplaats in Weissensee".
Plaats: De Goede Herderkerk, Hoek
Middenweg/Lomanlaan, Hoogeveen.
Aanvang: 19.45 uur. Toegang niet
leden: f 8,50.
- di 28-3 Genootschap Nederland-Israël
afdeling Zwolle. Dr. C.J. den Heijer
over "De ontstaansgeschiedenis van de
joodse bijbel". Plaats: synagoge,
Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Aanvang: 19.30 uur. Toegang: gratis.
- zo 2-4 Tentoonstelling "Joodse leven in en
om Zwolle". Plaats: synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-
17.00 uur. Toegang: f 2,50.
- di 16-5 Genootschap Nederland-Israël
Hoogeveen. Drs. D.J. van der Sluis
over "Mogelijkheden tot conflict-
oplossing in het Midden-Oosten".
Plaats: De Goede Herderkerk, Hoek
Middenweg/ Lomanlaan, Hoogeveen.
Aanvang: 19.45 uur. Toegang niet
leden: f 8,50.

Joodse humor

"Koopt u een grafsteen van marmer. Die blijft
minstens zeshonderd jaar goed!"

"Zal ik mesjogge zijn om mijn geld zo
onverstandig te beleggen, terwijl iedere dag de
messias komen kan!"

*Uit: Salcia Landmann, 'Zegt de ene jood tegen
de andere...', Den Haag, 1991, p. 88.*

Ritmisch rijm in de Bijbel

door drs. B.J. Snijders

Tijdens de vertaallessen, vanuit de grondtekst (masoretisch) die ik geef aan een groepje cursisten is het ons herhaaldelijk opgevallen hoe vaak er ritmisch rijm in het Hebreeuws voorkomt. Je moet de Hebreeuwse tekst het liefst hardop lezen, dan merk je dat het beste. Anders lees je er over heen. Dat ritmische rijm kan toch niet toevallig zijn en is volgens mij wel voornaam voor de betekenis van de zin. Het is echter opvallend dat er door de exegeten en de vertalers zo goed als geen aandacht aan besteed wordt.

Volgens mij zou het mogelijk kunnen zijn dat de oorspronkelijke auteur met opzet een bepaald woord gekozen heeft om ritmisch rijm in de tekst te brengen en dat kan nogal wat verandering teweegbrengen. In de commentaren wordt daar weinig of geen aandacht aan geschonken. Zou hier literatuur over bestaan? Ter illustratie van het bovenstaande wil ik een nogal opvallende tekst te berde brengen. Jesaja 7:9b is uit het Hebreeuws als volgt vertaald.

Statenvertaling:

“Indien gij lieden niet gelooft,
zekerlijk, gij zult niet bevestigd worden.”

Katholieke Bijbelstichting:

“Als gij niet standvastig gelooft,
dan houdt gij geen stand.”

Beide vertalingen zijn op zich wel verantwoord, maar het ritme van de Hebreeuwse tekst is hier niet in terug te vinden. Dan nu de Petrus-Canisiusvertaling van Jesaja uit de vijftiger jaren gemaakt door Prof.dr. R. Jansen O.P.:

“Vertrouwt ge het niet,
dan houdt ge het niet.”

Kijken we naar de Hebreeuwse tekst en lezen we die hardop, dan krijgen we in de transcriptie het volgende:

*Iem loo tha a minoe,
ki lo thee aa meenoe.*

In de Hebreeuwse tekst zit duidelijk dat ritmische rijm. Ik vind het van inzicht en van geniale vindingrijkheid getuigen hoe Prof. Jansen dit ook in het Nederlands in een ritmisch rijm heeft weergegeven. Op deze manier wordt veel meer recht gedaan aan het Hebreeuwse origineel. Het is mij onbekend of dit met meerdere teksten gebeurd is.

Conclusie

Deze Nederlandse vertaler heeft de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst geen geweld aangedaan. Hij heeft het ritme van de Hebreeuwse tekst vastgehouden in de Nederlandse vertaling.

Joodse humor

“Moos, waarom lach je almaar?”
“Oh, niks. Ik heb mezelf een mop verteld.”

Uit: Salcia Landmann, ‘Zegt de ene jood tegen de andere...’, Den Haag, 1991, p. 123.

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten f 12,- per jaar, over te maken op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel, o.v.v. 'abonnement'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, concerten en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- B.W. Tiesinga (penningmeester)
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Men kan deze aanvragen bij de cursuscoördinator (038-4651048). De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. T. Kwakkel (tel. 038-3324021).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwen balkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is meestal op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan worden er vanaf 14.00 uur ook rondleidingen verzorgd. De toegang: f 2,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met:

- Joodse Gemeente Zwolle,
- Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle,
- Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle,
- B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum,
- Bureau Kerk-en-Israël van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Leusden.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel.

ABONNEMENT JUDAICA BULLETIN

Een abonnement op het Judaica-Bulletin kost f 12,- per jaar, over te maken op giro 259272 of bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel, onder vermelding van 'abonnement'.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 januari 2000. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van december te zijn ingeleverd. Adres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle.

BESTUURSMEEDEDELINGEN

Tot onze vreugde gaan alle cursussen van onze stichting in het seizoen 1999-2000 van start op twee na. Alleen de beide cursussen Inleiding in het Jodendom trokken dit jaar te weinig belangstelling. De deelname aan de andere cursussen is goed tot uitstekend.

Verder maken we u erop attent dat in het cursusprogramma een foutje is geslopen. De korte cursus *Verkenningen in de joodse mystiek* duurt 2 i.p.v. 3 dinsdagavonden. De derde avond is de reserveavond.

NIEUWE AFLEVERINGEN FOLIANTI-REEKS

In de Folianti-reeks zijn twee nieuwe brochures verschenen van de hand van Peter van 't Riet. Nummer 6 heet *Het mensbeeld van de Tora* en gaat over de mens en het menselijk handelen in Tora en joodse traditie. Nummer 7 heet *De eredienst van kerk en synagoge* en geeft een vergelijking van de beide soorten erediensten en hun achtergronden. Deze brochure sluit aan bij nr. 3 *De liturgische grondhouding in christendom en jodendom*. Ook nr. 1 ("Verzoening in bijbels perspectief") en 2 ("Wat is midrasj?") zijn weer verkrijgbaar. Al deze brochures kunnen toegezonden worden. Eén exemplaar kost f 5,60. Twee of meer exemplaren kosten f 5,- per stuk. Deze prijzen zijn inclusief verzendkosten. Bestelling is mogelijk door overschrijving van het bedrag op giro 3064033 t.n.v. Folianti, Zwolle o.v.v. "Brochure" en de gewenste nummers.